

Саша Антонијевић

дипломирани теолог

Православне богословске школе у чешким земљама и Словачкој

Сажетак: Историја Православне Цркве у чешким земљама и Словачкој блиско је везана са историјом Српске Православне Цркве. Те везе сежу још од свете браће Ђирила и Методија, разних средњовековних посредних контаката, буђења пансловенског националног покрета у деветнаестом веку и повратка у православље многих Чеха, те хиротонисања првог чешког православног епископа после више од хиљаду година, и то од стране српског патријарха и српских епископа. У бившој Чехословачкој, између два светска рата, Српска Православна Црква је имала две своје епархије: чешко-моравску и мукачевско-прјашевску. После Другог светског рата, ове епархије су (под притиском) потпале под јурисдикцију Руске Православне Цркве. Руска Православна Црква је Чехословачкој Православној Цркви дала аутокефалност 1951. године, и осим „грчких“ аутокефалних цркава, све остале су признале ту аутокефалност. И Цариградска Патријаршија је 1998. године, заједно са другим црквама, признала ту аутокефалност. Овај рад о православним богословским школама у чешким земљама и Словачкој, настао је као део једног већег дугогодишњег истраживања. Коришћена је литература на чешком, енглеском, руском, и српском језику. Такође је коришћена грађа из више архива. Бави се историјом настанка, развоја, и тренутног стања православног богословског образовања и богословских школа у Чешкој и Словачкој.

Кључне речи: Чехословачка Православна Црква, богословске школе, Чешка, Словачка.

Прве словенске духовне школе основане су трудом св. Ђирила и Методија у Великоморавској држави у деветом веку.¹ Године 1097. изгнани су словенски монаси из Сазавског манастира у ком је била „последња православна богословска школа, као наследница Хришћанске Академије у Вишеграду, основане од самог св. Методија“.² У деветнаестом веку и почетком двадесетог века свештенички кандидати са територија данашње Чешке и Словачке (тадашње Аустро-Угарске) учили су у руским духовним академијама. После Првог светског рата, владика Горазд је организовао пастирско-богословске курсеве при епархији у Оломоуцу, а између два светска рата школовали су се свештенички кандидати у српским богословијама (у Сремским Карловцима, Битољу и Сарајеву; интересантно је да је само 1938. године у Краљевини Југославији, у српским богословијама, било 29 богослова из Подкарпатске Русије) и на Богословском факултету у Београду, и мањи број у Румунији и Бугарској (било је и оних свештеника који су завршили римокатоличке или протестантске богословске школе у Чехословачкој).

Владика Горазд је имао великих проблема са образованим свештеничким кандидатима који су учили у Краљевини Југославији, јер су у већини случајева остаја-

---

¹ Новак, Георгиј, протоиерей, „Открытие Православной Духовной Семинарии в Карловых Варах (Чехословакия)“, *Журнал Московской Патриархии* 12 (1948), 63.

² *Исѣо*.

ли као свештеници у Краљевини Југославији. Разлог за то био је што су свештеници у Југославији били поштовани и имали су бољу материјалну обезбеђеност него у Чешкој. Томе треба додати да су српске девојке биле „велми красне“³ па су они младићи који су се заљубљивали остајали у Југославији. Они су касније постајали угледни свештеници (свештеник Дворжак у Срему, свештеник Бранко Цисарж који је постао и инспектор за богословије, свештеник Бранко Лавица у Бољевцима, свештеник Емилијан Глоцар и тд.)⁴. Зато је владика Горазд почео да свршене богослове са студија на Богословском факултету Универзитета у Београду позива у Праг, где би спремали матуру коју признају чешке власти, како би их послао на парохију. Остала је прича да је владика спремним свештеничким кандидатима давао по 200 чешких круна и слао их у Моравску да пронађу невесту, како би стекли услове за рукоположење.⁵

Свештеници који су се школовали у Југославији остали су на посебан начин везани за СПЦ („Велику љубав гајим у свом срцу према српској Цркви и српским свештеницима...“).⁶ Тако се чувени свештеник др. Владимир Претржек тешко одлучио на повратак у Чехословачку, након десет година боравка у Краљевини Југославији, где је завршио богословију и Богословски факултет. Писао је својим пријатељима да се у Београду одлично уклопио, да је имао своје пријатеље, своје контакте и литерарне сараднике.⁷

Између два светска рата, у Оломоуцу су организовани пастирско-теолошки курсеви, у току рата под окупацијом у Римицама и Литовлима, а после рата поново у Оломоуцу.⁸

У току рата Мађари су, као свој инструмент мађаризације, отворили и своју православно-теолошку школу у Будимпешти. Иако је нико од православних није признао, на њој се појавио одређени број младића из Подкарпатске Русије како би се школовали.⁹ Заједно са болесним мађарским сновима, угасила се и та школа.

После Другог светског рата указала се потреба за православно-теолошки образованим свештеницима. Прво се размишљало о курсу у Оломоуцу. Православна Црква у Чехословачкој (као Егзархат Руске Православне Цркве) је 1948. године организовала двогодишњу Духовну семинарију у Карловим Варима. Први ректор био је протојереј Алексеј Витвицкиј, држављанин СССР-а, и свештеник у цркви Светих апостола Петра и Павла у Карловим Варима. Православна Духовна Семинарија (богословија) у Карловим Варима, била је једну школску годину, 1948/49, у Карловим Варима, а другу школску годину, 1949/50, у Прагу, у улици В Јаме, у згради и цркви које су некад користиле немачке калуђерице.¹⁰

Како се Православна црква у Чехословачкој припремала за аутокефалност обећану од Руске Православне Цркве, за спровођење тога било јој је потребно и

³ Arcibiskup Simeon, „Bohumir a Jiri — kneži nejvernejši“, *Hlas pravoslavi* LXV/2 (unor 2010), 33.

⁴ *Истѿо*.

⁵ *Истѿо*.

⁶ Доседјел, Прота Лав, Подбожни — Чехословачка, „Ваше Удружење је одличан пример за све православне цркве“, *Весник* 468–469 (децембар 1968), 8.

⁷ Vojtech Šustek, *Zlato se čisti v ohni*, (dodatak Pavel Aleš, O cirkvene literarni činnosti ThDr. Petrka), *Navrat domu*, Praha, 2008, 17.

⁸ Aleš, Prof. Prot. ThDr. Pavel, *Pravoslavna Cirkve u nas, Olomouc, Svetlo sveta*, 1996, 38

⁹ Главни разлог њиховог уписа нису биле студије теологије на мађарском језику, већ избегавање војне службе и учешће у рату.

¹⁰ Алеш, Павел, протомерей, доцент Православного богословског факултета в Пряшеве, „Из жизни Православного богословского факультета в Пряшеве“, *Журнал Московской Патриархии* 7 (1974), 36.

оснивање самосталне духовне семинарије и високошколске духовне школе (што им је предложио и сам руски патријарх).¹¹

По доношењу новог Закона о цркви у Чехословачкој Републици, 1950. године, законом је признато православној цркви отварање Православног богословског факултета у Прагу, који израста из Православне Духовне Семинарије. Из неких разлога (за православље у Чешкој није било добро што је остала без духовне школе на својој територији)¹², факултет је премештен у „живописни источно словачки град Прешов“.¹³ Факултет је имао шест богословских катедри, а изучавала се и музика, црквенословенски, старојеврејски, грчки, латински, словачки, руски и украјински језик.¹⁴ Наставни кадар су чинили четири професора, два доцента и четири лектора. Први декан био је ThDr. Јозеф Храдил, а продекан је био Борис Черкес, канцелар митрополита Елефтерија и држављанин СССР-а.¹⁵

Новоосновани факултет је на почетку наишао на немале изазове.¹⁶

Део професора је потицао од православних, а део од бивших унијата. Први декан факултета др. Јосеф Храдил завршио је теолошке студије у Румунији. Прве године се на факултет уписало више од сто студената.¹⁷

Нове комунистичке власти биле су незадовољне теденцијама на Богословском факултету. Једне професоре и студенте су оптуживали за недовољну сарадњу и неиспуњавање онога што су од њих очекивали (мисли се на политичку подобност), друге су сматрали потајним присталицама унијата, а треће су сматрали присталицама блаженопочившег владике Горазда.¹⁸ Тако су и другог декана (1951–1954. године), свештеника JUDr. Јосефа Кулхеима, сматрали чланом у „буржоаском националистичком крилу присталица епископа Горазда“.¹⁹ Иако је тако окарактерисан од власти, морао је ипак да пристане на неке уступке, као што је на пример било увођење предмета „практична питања народне демократије“, или издавање неких политичких прогласа од стране факултета.²⁰

Са друге стране, декан и професори су се борили да одрже дужину студирања, јер је власти хитно био потребан већи број православних свештеника ради гашења унијатске заједнице.²¹ А нису изостајале ни кадровске (политичке) чистке међу професорима и студентима.²² Интересантна је и судбина Радивоја Јако-

¹¹ Новак Георгий, протоиерей, „Открытие Православной Духовной Семинарии в Карловых Варах (Чехословакия)“, *Журнал Московской Патриархии* 12 (1948), 63.

¹² Prot. J. Š., *Pravoslavné vyznání v České republice*, на сајту orthodoxia.cz

¹³ Алеш, Павел, протоиерей, доцент Православного богословского факультета в Пряшеве, „Из жизни Православного богословского факультета в Пряшеве“, *Журнал Московской Патриархии* 7 (1974), 36.

¹⁴ Скурат К.Е., профессор, „Православная Автокефальная Церковь в Чехословакии“, *Журнал Московской Патриархии* 3 (1973) 48.

¹⁵ Према више извора, Борис Черкес био је сарадник НКВД-а. Више види у: Marek, Pavel, Burega, Volodymyr, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2008, 421–422.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Prof. Prot. ThDr. Pavel Aleš, *Pravoslavná církev u nás*, Olomouc, 1996. izd. Světlo světa, стр. 39

¹⁸ Интересантне су кратке биографије Штефана Балогха и Дезидера Шхудиша, које нуди Владимир Бурега у Marek, Pavel, Burega, Volodymyr, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2008, 422.

¹⁹ Marek, Pavel, Burega, Volodymyr, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2008, 423.

²⁰ Исто; Факултет је 1953. године жалио смрт Јосифа Висарионовича Џугашвилија, као „највећег генија људства“.

²¹ Наставници су пролазили и кроз различита друга искушења.

²² Marek, Pavel, Burega, Volodymyr, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2008, 422.

вљевића као професора (касније свештеника, те епископа оломоуцко-брњенског Симеона).²³

Неколико потоњих професора на православном Богословском факултету завршило је Московску и Лењинградску духовну академију.²⁴

Факултет је усељен у зграду угашене унијатске академије, која је основана још 1880. године. Обнављање унијатске заједнице 1968. године, није довело до процвата каквог су они очекивали, те су годишње имали само по два до четири студента, и били су упућивани у Братиславу на римокатолички факултет.

У Чехословачкој је 1967. године постојало шест теолошких факултета: римокатолици су имали два факултета, евангелисти један, православни један и Чехословачка народна црква један. Те године је укупно било 405 студената теологије.²⁵

За неко упоређивање, Православни богословски факултет је 1958. године имао близу 100 студената,²⁶ 1964. године- 40 студената,²⁷ 1987. године- 20 студената²⁸ и 1990. године- 25 студената.²⁹ Зна се да је у комунистичко време држава контролисала теолошке факултете, и да је само ограничен број студената могао да студира теологију.³⁰

До 1990. године, факултет је био самостална богословска школа, од опште државног значаја.

Године 1990. вођени су и озбиљни преговори са „администрацијом Карловог универзитета у Прагу да се отвори Православни теолошки факултет“ на овом универзитету.³¹ Све је то рађено уз благослов митрополита Доротеја и уз сагласност ректора Карловог Универзитета проф. Радима Палоуша. На крају је, исте године, отворена секција православне теологије на Хуситском факултету Карловог универзитета у Прагу,³² и примљени су први студенти. После скромних почетака, академске 1997/1998. године, обновљене су студије Православне теологије. Комбиновало се да студенти уче православну теологију са Психосоцијалним студијама, где се изучавало предавање веронауке, етике и философије. Катедра православне теологије на Хуситском теолошком факултету Карловог Универзитета, основана је 2004. године, а 2006. године прерасла је у Институт источно хришћанских студија.³³

²³ Више види у Антонијевић, Саша, „Наше горе лист“, *Каленић* 4 (2011), 29–30.

²⁴ Алеш, Prof. Prot. ThDr.Pavel, *Pravoslavna Cirkev u nas*, Olomouc, Svetlo sveta, 1996, 37

²⁵ Beleške o razgovorima vođenim 19. i 20. VI 1967. godine u Pragu između predstavnika Odbora za verska pitanja ČSSR i predstavnika Savezne komisije za verska pitanja; AC, Комисија Извршног већа СР Србије за односе са верским заједницама, ф-83.

²⁶ Брац, „Из Чехословачке православне цркве“, *Православна мисао* 1/2 (1958), 91.

²⁷ *Православна мисао* (1964), 94

²⁸ Тада је четвртина студената била из Совјетског Савеза и Етиопије. Sorokowski, Andrew, „Ukrainian Catholics and Orthodox in Czechoslovakia“, *Religion in Communist Lands* 1, (Spring 1987), 67.

²⁹ Lazor, Archpriest Paul, „Visit to the Orthodox church in Czechoslovakia on the occasion of the fortieth anniversary of the Orthodox theological faculty at Safarik University (of Kosice) in Presov, oct. 14/22, 1990“, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 35/ 4 (1991), 395.

³⁰ Prot. J. Š., *Pravoslavné vyznání v České republice*, Praha, srpen 1996.

³¹ Lazor, Archpriest Paul, „Visit to the Orthodox church in Czechoslovakia on the occasion of the fortieth anniversary of the Orthodox theological faculty at Safarik University (of Kosice) in Presov, oct. 14/22, 1990“, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 35/ 4 (1991), 394.

³² Aleš, Prof. Prot. ThDr.Pavel, *Pravoslavna Cirkev u nas*, Olomouc, Svetlo sveta, 1996, 44

³³ На Хуситском теолошком факултету Карловог Универзитета православље се изучава кроз следеће предмете: православна догматика и литургија, патрологија, православна духовност, пасторална психологија, канонско право, византијска теологија, историја помесних православних цркава, и још неки предмети. Изучавају се и заједнички предмети са другим смеровима: библистика, философија, црквена историја и класични језици.

У званичном часопису Православне Цркве у чешким земљама, коначно је и објављено да на Хуситском теолошком факултету Карловог Универзитета у Прагу, постоји и одсек православне теологије од школске 2006/2007. године.³⁴

У Прагу је отворена „Гирило-методијска школа“ при епархијској канцеларији у Прагу, а у Маријанским Лазнама је организован теолошки курс.³⁵

Православни Богословски Факултет у Прешову (град са око 90 000 становника) у источној Словачкој, од 1990. године, део је Прешовског огранка Шафариковог (Павла Јозефа Шафарика) Универзитета чије је седиште у Кошицама (основан 1959. године). Од 1990. године обновљен је и унијатски Богословски факултет на истом универзитету. Самостални Прешовски универзитет, основан је 1. јануара 1997. године, и у његов састав ушла су оба богословска факултета. Православни факултет има девет катедри.³⁶

Студије трају пет година, а на факултету има и докторских студија. Постоји могућност и редовног и ванредног студирања.

При факултету постоји и Семинарија за свештенослужитеље, са храмом св. Јована Богослова. Факултет издаје Православни богословски зборник (*Pravoslavny teologický zborník*). Такође издаје велики број књига, од којих су многе преводи најугледнијих богословских дела.³⁷

Од 1990. године факултет има и своју филијалу у Оломоуцу у Чешкој републици. То је својеврсно епархијско духовно училиште, а ту постоји и двогодишњи курс за ученике свих старосних доба. Постоји и у Брну Световацка музичка школа при црквеној општини Брно, у манастиру Виљемов- Православна Академија, и у Михаиловцима- Православна Академија Словачке.

Православни богословски факултет у Прешову је у претходним деценијама остваривао одличну сарадњу са Руском Православном Црквом и њеним духовним академијама.³⁸

У прошлости је Православни Богословски факултет у Прешову често уручивао почасне дипломе доктора богословља,³⁹ посебно клирицима Руске Православне Цркве⁴⁰, са којима су имали блиску сарадњу.

Факултет има добру сарадњу и са другим факултетима у иностранству, и тамо шаље своје предаваче на усавршавање (у Грчку, у Сједињене Америчке Државе (Њу Јорк), у Енглеску (Оксфорд)).

³⁴ *Pravoslavna teologie na Husitske Teologicke fakulte Univerzity Karlovy, Hlas pravoslavi LXIII/4 (duben 2008), 47.*

³⁵ Aleš, Prof. Prot. ThDr. Pavel, *Pravoslavna Cirkev u nas*, Olomouc, Svetlo sveta, 1996, 44. Црквени историчар Бурегу у свом делу „Храм св. Владимира у Маријанским Лазнама“ сматра да је тамо 1990. године био основан православни богословски факултет.

³⁶ Више о унутрашњем уређењу факултета писао је Владимир Бурегу.

³⁷ Aleš, Prot. ThDr. Pavel, *Male zamyšlení — zcela nejubilejní*, *Hlas pravoslavi* 10–11 (2005), 4–5.

³⁸ Види: Елисов А., Васнев С. „К 35-летию Православного богословского факультета в Прешове 4 (1986), 54–55; Жидков Александр, священник, Елисов Алексей, Васнев Сергей. „Вечер на Православном богословском факультете в Прешове“ *Журнал Московской Патриархии* 8 (1986), 54–55. и др.

³⁹ Пример у „Чехословачка Православна Црква“, *Православна мисао* 27 (1980), 205., и посебно Lazor, Archpriest Paul, „Visit to the Orthodox church in Czechoslovakia on the occasion of the fortieth anniversary of the Orthodox theological faculty at Safarik University (of Kosice) in Presov, oct. 14/22, 1990“, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 35/ 4 (1991), 390.

⁴⁰ Види у Елисов А., Васнев С. „К 35-летию Православного богословского факультета в Прешове 4 (1986), 54–55; Владимир, архимандрит. „А. С. Бувевский — доктор богословия honoris causa Прешовского Православного Богословского факультета, *Журнал Московской Патриархии* 5 (1985), 56–57. Sorokowski, Andrew, „Ukrainian Catholics and Orthodox in Czechoslovakia“, *Religion in Communist Lands* 1, (Spring 1987), 68. Сарадња је била обострана — И. Б. „Вручение в ЛДА диплома богословия honoris causa Блаженнейшему Дорофею, Митрополиту Пражскому и всей Чехословакии“, *Журнал Московской Патриархии* 3 (1985), 19–21.

Постоји сарадња и са српским школама. На позив протојереја-ставрофора др Петра Корманика, декана Православног богословског факултета из Прешова у Словачкој, делегација Академије СПЦ за уметности и конзервацију, на чијем челу је био декан Академије др Радомир Поповић, боравила је три дана у Прешову. Том приликом потписан је Међународни уговор о сарадњи који подразумева заједнички рад у различитим областима, организацију научних истраживања, размену научника и студената, припрему симпозиона и тд.⁴¹

Овакви покушаји сарадње имају дубоке корене и могу се видети и у извештају епископа Јефрема Св. Синоду, из 1987. године, у коме пише: „Наша делегација свуда је дочекивана са много љубави и пажње како од високе јерархије, тако и од свештенства и народа. Тамо је још врло жива успомена на наше Епископе који су живели и радили у Чехословачкој између два рата. Са жаљењем се истиче да умиру и последњи свештеници школовани у нашој земљи и осећа се велика жеља да се ове везе путем богословских школа поново обнове. Слободни смо умолити Свети архијерејски синод да се овом питању посвети дужна пажња, јер је то од животног интереса за Православну цркву у Чехословачкој, а од битног значаја и за нашу Цркву.“⁴²

У Прагу данас постоје богословски факултети „Јана Амоса Коменског“ и „Јана Хуса“, а у Братислави Богословски факултет Лутеранско Евангелистичке цркве. Римокатолички богословски факултет се налази у Литомержицама и Братислави. Унијати имају теолошки факултет у Прешову који припрема свештеничке кандидате за две бискупије у Словачкој, и за византијски и латински тип обреда.

Поред званичног образовања, сваке године се за православне свештенике организују семинари на којима се обрађују одређене теме из богословља.⁴³ За сваку тему одређује се помоћна литература коју свештеници унапред користе како би се припремили за расправе поводом задате теме.

Закључак

Православно богословско образовање на територији чешких земаља и Словачке има своје корене још у богословским училиштима из времена Свете браће Ђирила и Методија. У каснијим временима православни из ових земаља окретали су се руским или српским богословским школама. Организовано школовање у српским богословијама, и на београдском Богословском факултету, дало је посебан подстицај за оснивање и богословске школе на самој територији тадашње Чехословачке. Оснивање Православног Богословског факултета у Прешову, и касније његовог истуреног одељења у Оломоуцу, имало је огроман значај за опстанак и ширење православног хришћанства у једној изразито секуларизованој средини, где су и иоле верујући људи навикли на западни начин поимања Истине.

Литература

Алеш, Павел, протоиерей, доцент Православног богословског факултета в Пряшеве, „Из жизни Православного богословского факультета в Пряшеве“, *Журнал Московской Патриархии* 7 (1974), 36–38.

⁴¹ „Потписан међународни уговор“, *Православље* 961 (1. априла 2007), 42.

⁴² Извештај од 12. септембра 1987. године епископа Јефрема Св. Синоду, о посети Чехословачкој Православној Цркви делегације Српске Православне Цркве, која је боравила у Чехословачкој поводом 45-годишњице мучничке смрти и канонизације епископа моравско-шлеског Горазда; Архива Св. Синода у фасцикли „Чешка црква“.

⁴³ Прот. Бр. А. Ц., „Православни теолошки зборник“, *Православна мисао* 24, (1977), Београд, 157.

- Aleš, Prof. Prot. ThDr. Pavel, *Pravoslavna Cirkev u nas, Olomouc, Svetlo sveta*, 1996.
- Aleš, Prot. ThDr. Pavel, *Male zamyšlení — zcela nejubilejní, Hlas pravoslavi* 10–11 (2005), 4–5.
- Антонијевић, Саша, „Наше горе лист“, *Каленић* 4 (2011), 29–30.
- Arcibiskup Simeon, „Bohumir a Jiri — kneži nejvernejši“, *Hlas pravoslavi* LXV/2 (unor 2010), 33–37.
- Брац, „Из Чехословачке православне цркве“, *Православна мисао* 1/2 (1958), 91.
- Vojtech Šustek, *Zlato se čisti v ohni*, (dodatak Pavel Aleš, O cirkvene literarni činnosti ThDr. Petrika), Navrat domu, Praha, 2008.
- Доседјел, Прота Лав, Подбожни — Чехословачка, „Ваше Удружење је одличан пример за све православне цркве“, *Весник* 468–469 (децембар 1968), 8.
- Елисов А., Васнев С. „К 35-летию Православного богословского факультета в Прешове“ *Журнал Московской Патриархии* 4 (1986), 54–55.
- И.Б. „Вручение в ЛДА диплома доктора богословия honoris causa Блаженнейшему Дорофею, Митрополиту Пражскому и всей Чехословакии“, *Журнал Московской Патриархии* 3 (1985), 19–21.
- Lazor, Archpriest Paul, „Visit to the Orthodox church in Czechoslovakia on the occasion of the fortieth anniversary of the Orthodox theological faculty at Safarik University (of Kosice) in Presov, oct. 14/22, 1990“, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 35/ 4 (1991), 380–395.
- Marek, Pavel, Burega, Volodymyr, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2008
- Новак, Георгий, протоиерей, „Открытие Православной Духовной Семинарии в Карловых Варах (Чехословакия)“, *Журнал Московской Патриархии* 12 (1948), 63–65.
- Pravoslavna teologie na Husitske Teologicke fakulte Univerzity Karlovy, *Hlas pravoslavi* LXIII/4 (duben 2008), 47.
- Prot. J. Š., *Pravoslavné vyznání v České republice*, Praha, srpen 1996.
- Sorokowski, Andrew, „Ukrainian Catholics and Orthodox in Czechoslovakia“, *Religion in Communist Lands* 1, (Spring 1987), 54–69.
- Прот. Бр. А. Ц., „Православни теолошки зборник“, *Православна мисао* 24, (1977), Београд, 157.
- Скурат К.Е., профессор, „Православная Автокефальная Церковь в Чехословакии“, *Журнал Московской Патриархии* 3 (1973) 47–50.
- „Чехословачка Православна Црква“, *Православна мисао* 27 (1980), 205.

Архивска грађа из архива:

Архив Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве
Архив Србије